

Ilustrátori a ich tvorba v dielach vytlačených banskobystrickými tlačiarmi v 18. storočí¹

Eva AUGUSTÍNOVÁ

Pracovisko: KMKD FHV UNIZA, Mail: eva.augustinova@fhv.uniza.sk

Abstrakt

Po takmer dvoch storočiach absencie existencie tlačiarne v Banskej Bystrici v poslednej štvrtine 18. storočia zakladá tlačiareň Ján Jozef Tumler, ktorú neskôr preberá/kupuje Ján Štefáni. Obidve tlačiarne museli mať samozrejme aj okrem technických prostriedkov – tlačiarenských strojov/lisov aj vhodné vybavenie písmom a tiež aj grafickými prvkami, ktoré dotvárali vzhľad vydaného/vytlačeného diela. Obidve spomínané tlačiarne disponovali takmer rovnakými typografickými grafickými prvkami a používali ich s malými obmenami pol storočia. Na tlačiach vydaných Tumlerom a Štefánim sa stali obľúbenými najmä vinety, vlysy a textové ilustrácie Gritnera, majstra pochádzajúceho z nemeckého geografického priestoru, ale stretávame sa aj s prácami ďalších rytcov, ktorí poskytli svoje práce pre atraktívnejšiu a výpravnejšiu prezentáciu textu príležitostných tlačí, náboženských a vlastivedných prác a učebníc vydaných v týchto dvoch oficiách.

Kľúčové slová

Banská Bystrica, tlačiarne, 18. storočie, knižná grafika

Abstract

After almost two centuries of absence of a printing house in Banská Bystrica, in the last quarter of the 18th century, Ján Jozef Tumler establishes a printing house, which is later taken over/acquired by Ján Štefáni. Both printing houses had to have, of course, in addition to the technical means - printing machines/presses - also suitable equipment with font and also graphic

¹ Prezentovaný výskum vychádza z výskumov v rámci projektu VEGA 1/0181/21 Grafická výzdoba a typografia tlačí vydaných na Slovensku v kontexte vyvíjajúcej sa tlačiarenskej techniky.

elements that completed the appearance of the published/printed work. The two printers in question had almost identical typographic graphic elements and used them, with minor variations, for half a century. The vignettes, friezes and textual illustrations by Gritner, a master from the German geographical area, became particularly popular on the prints issued by Tumler and Stefani, but we also encounter the work of other engravers who provided their work for a more attractive and expressive presentation of the text of the occasional prints, religious and patriotic works and textbooks published by the two officinas.

Keywords

Banská Bystrica, printing houses, 18th century, book graphics

Úvod

Prekvitajúce remeslá a obchod, rozvinutá kultúra, školstvo a literárne zázemie sú základnými predpokladmi na vznik inštitúcií saturujúcich potreby obyvateľstva v takto exponovanom priestore. Mesto Banská Bystrica bolo jedným z takýchto stredísk, kde všetky spomínané atribúty mali svoje zastúpenie. Stredoslovenské banské mesto disponovalo vyspelým školstvom (v meste pôsobila škola od 14. storočia), remeselníci Banskej Bystrice sa združovali vo viacerých cechoch, ktoré fungovali nielen ako pracovné zoskupenia, ale aj spoločensko-záujmové spolky/skupiny, v meste a okolí žili a tvorili viacerí literáti, vzdelaní učitelia a kňazi, ktorí okrem vlastnej tvorby literatúru aj zbierali, čím vytvárali významné knižné zbierky. A tu by sme sa mohli zastaviť a položiť si otázku: Akým spôsobom, odkiaľ, prostredníctvom koho sa knihy dostávali do zbierok nielen významných osobností slovenskej kultúry, literatúry a umenia. Spočiatku potreby saturovali zahraniční kníhkupci, vydavatelia a tlačiar, ale v meste bolo jasne cítiť potrebu aj vlastnej typografickej officíny, ktorá by zabezpečila vzdelávaciu literatúru, literatúru odbornú i vedeckú a v neposlednom rade literatúru pre zábavu. Pravdepodobne aj s takýmto zámerom a po mnohých peripetiách okolo jej založenia vznikla v Banskej Bystrici v roku 1577 prvá tlačiareň, tlačiareň Krištofa Škultétyho. Napriek tomu, že sa nám z produkcie Škultétyho tlačiarne len dve tlače, ale podľa archívnych materiálov je pravdepodobné, že tlačiareň pokrývala veľké územie stredného Slovenska, tlačila najmä drobné tlače (kalendáre, kázne...)². Dôvod krátkeho pôsobenia môžeme len dedukovať. Predpokladáme, že to mohol byť nedostatok finančných prostriedkov tlačiar, ešte stále príliv kníh zo zahraničia z už zabehnutých tlačiarň, ktoré dokázali vyprodukovať knihu lacnejšie (Banská Bystrica mala niekoľkých kníhkupcov knihárov, ktorí knihy zo zahraničia dovážali) alebo vplyv nariadenia cisára Rudolfa II., ale možno aj ďalšie iné dôvody mohli byť príčinou, že mesto necítilo potrebu pre založenie ďalšej tlačiarne, resp. usadenie ďalšieho tlačiar. Stalo sa tak až takmer o dve storočia neskôr.

² VALACH, Július. Staré tlačiarne a tlačiar na Slovensku. Martin: Matica slovenská, 1987, s. 45; REPČÁK, Jozef. Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku. Bratislava: Tlač, 1948, s. 26-29; BREZA, Vojtech. Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996. Martin: Matica slovenská, 1997, s. 29.

Tlačiarne v Banskej Bystrici v 18. storočí

Uspokojenie knižných potrieb obyvateľstva Banskej Bystrice až do roku 1783 okrem zahraničných spoločností zabezpečovali aj tlačiarne pôsobiace na území Slovenska, a to Levoča, Bardejov a Košice. V roku 1783 však Ján Jozef Tumler získal povolenie tlačiť a vzápätí začína svoju činnosť v Banskej Bystrici. V meste pôsobil ako tlačiar 13 rokov a počas tohto obdobia vydal významné slovenské spisy, učebnice, rad príležitostných tlačí, náboženské diela – duchovné piesne, rozjímania, výklady Biblie, ale napr. aj včelársku príručku. Je však potrebné spomenúť aj ďalšie významné Tumlerove počiny ako tlač periodika *Staré noviny literního umění*, ktoré tlačil pre učeníu banskobystrickú spoločnosť *Erudita societas slavica*, či populárne kalendáre. V roku 1794 sa Tumler dostal do finančných problémov a jeho tlačiareň kúpil podnikavý Ján Štefáni, podnikateľ s vlastnou papierňou, ktorý spolu s rodinou viedol tlačiareň až do roku 1829. Medzi prvé vydania Jána Štefániaho patrí kníhtlačiarsky oznam z roku 1796 o kúpe tlačiarne a jej otvorení Prohlássenj: Nižepsaný dáwa Slawné Weřegnosi na známost, že tak rečenu Tumlerowau knihtiskárnu (Drukárni) w král. Swob. a Baňském Městě Bistřicy kaupil.³ Za touto drobnou tlačou však nasledovali komerčne úspečné diela, najmä príležitostné tlače, učebnice, vlastivedné práce a samozrejme náboženská literatúra.

Obidve tlačiarne museli mať samozrejme aj okrem technických prostriedkov – tlačiarenských strojov/lisov aj vhodné vybavenie písmom a tiež aj grafickými prvkami, ktoré dotvárali vzhľad vydaného/vytlačeného diela. A práve knižnej grafike sa budeme venovať ďalej.

Grafická výzdoba Tumlerových tlačí

Ako už bolo spomenuté, komerčne úspešnými tlačami boli príležitostné tlače, ktoré boli venované významným postavám spoločenského, hospodárskeho a politického života. Takými boli v tlačiarňi Jána Jozefa Tumlera príležitostné básne venované stoličnému hodnostárovi Jozefovi Justovi,⁴ šľachticovi Kazimírovi Esterházimovi⁵ a uhorskému a českému kráľovi

³ KLIMEKOVÁ, Agáta. Dejiny kníhtlačiarstva na Slovensku v 18. storočí. In: KLIMEKOVÁ, Agáta, AUGUSTÍNOVÁ, Eva a Janka ONDROUŠKOVÁ. Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia. Martin: Slovenská národná knižnica, s. 43.

⁴ Commune Tripudium Quo Magnifico Ac Spectabili Domino Domino Josepho Justh De Neczpall Inditi Comitatus Thurotziensis. Neosolii: Typis Joannis Josephi Tumler, 1785. [4] s. (chronogram)

⁵ Bossánszky, Georgius. Festiva, piaqve gavia FestlVa, plaqVe gaVDIa ProVInCIae ZoLIensIs In IntroItV CasIMIrI EszterhazY. Neosolii: Characteribus Tumlerianis, 1789. [8] s. (chronogram)

a rímskonemeckému cisárovi Leopoldovi II.⁶ Oblúbeným typografickým prvkom týchto tlačí bol chronogram alebo chronostych⁷ a rôzne typy vlysov. Vlys patrí medzi malé grafické formy, ktoré podobne ako vinety mali skôr za úlohu opticky zvýrazniť/rozčleniť text, avšak prisudzuje sa im aj obsahová funkcia. Vlys má formu lišty v strede s centrálnym motívom a po stranách s väčšinou ornamentálnym motívom v zrkadlovom obraze. Vlysy, na rozdiel od viniet, mali typograficky zvýrazniť začiatok textu – vlysy nad úvodom, venovaním, začiatkom hlavného textu a niekedy na začiatku kapitoly. Tumler využíval v tomto type dokumentov najmä Gritnerove vlysy. Gritner⁸ je biograficky neznámy kresliar, drevorytec a medirytca v poslednej tretine 18. storočia. Podľa Voita pochádzal z Nemecka a grafike sa venoval najmä v druhej polovici 18. storočia vo Francúzsku, v Paríži, Tours, Rouen a Bordeaux. Českým, slovenským, maďarským, rakúskym a nemeckým tlačiarňam dodával najmä drevorezy, medirytiny, frontispice, vinety a vlysy v štýle rokoko. Podľa odborníkov išlo obsahovo o náboženské ilustrácie, avšak počas nášho výskumu môžeme potvrdiť, že jeho drevorezy a medirytiny sa nachádzali najmä v príležitostnej literatúre venovanej osobnostiam slovenskej kultúry, postavám spoločenského, politického a náboženského života a pedagógom, tak ako je to aj v Tumlerovom prípade.

6 Ein Inbrünstiger Wunsch und zu gleich eine redliche, an sein Vaterland Ermunterung; bey Gelegenheit der höchst Gesegneter Krönung Ihro kaiserlicher Majestät, Leopoldus II. . Neusohl: Gedruckt bey Johann Joseph Tumler, den 15. Nov. 1790. Jahr. [4] s. (chronogram); Wraucý Žádost a spolu Vpříjmné sweg Wlasti Powzbuzenj, pri Přejležitosti Wysoce Požehnaného Korunovánj Geho Časnosti Cýsařské Leopolda Druhého. W Banské Bystricy: Wytisštěná v Jána Jozefa Tumlera král. priv. Kněhotiskáře, R. 1790. d. 15. Now. [4] s. (chronogram); Sinovic, Michal. Prežalostná Památka, Neočekávané Smrti geho Cýsarsko=Králowské Gasnosti Leopolda Druhého. [Banská Bystrica]: [Tumler, Ján Jozef]. [8] s. (vlys)

⁷ Text, v ktorom výrazne vytlačené veľké písmená symbolizujú rímske číslice. Sčítanie ich hodnoty udáva napr. rok vydania, ak chronogram zastupuje tento údaj v imprese, ak sa nachádza v o verši alebo básni označujeme ho ako chronostych.

⁸ Biografické heslo: Gritner. Dostupné na: <https://encyklopedieknihy.cz/index.php/Gritner>; NAGLER, Georg Kaspar. Die Monogrammisten. Niewkoop: De Graaf Publishers, 1991; Thieme – Becker 15, s. 58; AUGUSTÍNOVÁ, Eva. Knižná grafika a ilustrátori v územne slovacikálnych tlačiach 17. – 19. storočia. Žilina: Fakulta humanitných vied Žilinskej univerzity v Žiline, 2023, s. 180.

Gritnerove vlysy využil Tumler aj v rámci tlače náboženskej literatúry, a to napr. vo vydaní Tranovského Cithary sanctorum⁹, v zbierke pohrebných piesní¹⁰, v druhom zväzku Sturmových rozjímaní¹¹ a katechizme.¹²

Opätovne Gritnerovu grafickú tvorbu, nie však vlysy ale vinetu využil Tumler pri grafickej výzdobe učebnice gramatiky Františka Rosenbachera.¹³ Tento atraktívny typ malej grafickej knižnej tvorby patrí medzi najbežnejší typ ornamentálneho, emblematického, kaligrafického alebo kombinovaného dekoru.¹⁴

Obrázok 1 Typická Gritnerova vineta

Okrem Gritnera sa na stránkach Tumlerových tlači stretávame s ilustráciou signovanou S. Ide o bližšie neidentifikovaného autora označujúceho svoje grafické diela touto skratkou. V územne slovacikálnych tlačiach 18. storočia sme identifikovali dve jeho práce. Prvou je ilustrácia pre príležitostnú báseň venovanú Štefanovi Jánovi a Márii Dávidesovej pri príležitosti ich sobáša

⁹ Tranovský, Juraj. Pjsně Duchownj staré y nowé, kterýchž Cýrkew Křestianská pri Wýročnjch Slawnostěch a Památkách, gakož y we wsselikých potrebách swých, obecných y obzwlásstnjch, s mnohým prospěchem vžjwá. Wytisštěné w Baňské Bistřicy: v Jana Jozefa Tum lera, gego vlastnými nákladky, Léta Páně 1791. [30], 1130 [spr. 1148], [53], 239, [3] s. (vlysy)

¹⁰ Funebrálik Aneb Někeré Pjsné Pohřebnj. W Báňské Bystřicy: wytisštěné v Jána Jozefa Tumlera, Roku 1792. 23 s. (vlysy)

¹¹ Sturm, Christoph Christian. Kochánj s Bohem, Djl druhý. W Báňské Bystřicy: wytisštěné v Jána Jozefa Tumlera, Léta Páně 1790. 539 s. (vlysy)

¹² Obzwlásstnj Pjsma Swatého Reči Starého y Nowého Zákona. W B. Bystřicy: v Jana Jozefa Tumlera, [1783-1794]. 117, [19] s. (vlysy)

¹³ Rosenbacher, František. Kisdedekhez alkalmazott magyar grammatika. Besztercebányán: Tumler Józef János betüivel, 1792. 263 s.

¹⁴ VOIT, Petr. Encyklopedie knihy. Heslo: Viněta. Dostupné z: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Vin%C4%9Bta>

vydanej v Bratislave¹⁵ a vinetu signoval do katolíckej príležitostnej kázne Jána Funkeho vytlačenej v Banskej Bystrici u Tumlera.¹⁶

Tretím autorom, ktorého grafickú knižnú tvorbu môžeme identifikovať na Tumlerových tlačiach je autor používajúci skratku P. K. Týmto iniciálami je označená ilustrácia na titulnej strane evanjelických rozjímaní vydaných u Jána Jozefa Tumlera v Banskej Bystrici.¹⁷

Grafická výzdoba Štefániho tlačí

Štefáni tým, že odkúpil Tumlerovu tlačiareň, „zdedil“ po ňom aj vybavenie tlačiarne, tak sa stretávame s grafickou typografickou výbavou ako u Tumlera. Podobne ako Tumler aj on vo svojich, najmä príležitostných tlačiach, využíval chronogram. Tak je to v príležitostnej básni venovanej krajinskému hodnostárovi Jánovi Nepomukovi Sentivánimu¹⁸ a v dvoch básňach venovaných Jozefovi Erdödimu.¹⁹

Najväčšie zastúpenie na Štefániho príležitostných tlačiach majú Gritnerove vlysy, vinety a vnútrotextové ilustrácie. S vlysmi sa môžeme stretnúť na básňach venovaných stoličnému hodnostárovi Petrovi Révaimu²⁰, užskému županovi Jozefovi Telekimu²¹, krajinskému hodnostárovi Jozefovi Erdödimu.²² Gritnerove vinety sú použité v gratulačnej básni

¹⁵ Dendély, Michal. Kratochwjlná Wděčnost. W Presspůrku: Wytisštěno v Ssimona Petra Wébera, 1784. [4] s. (ilustrácia)

¹⁶ Funke, Ján. Allocutio Ad Neobaptisatum in Eclessia Sancti Nicolai Episcopi Dominica 4 post Pascha 1789. Neosolii: Typis Ioannis Iosephi Tumler, Anno 1789. 7 s. (vineta)

¹⁷ Sturm, Christoph Christian. Kochánj s Bohem. [1.] Djl Prwnj. W B. Bystricy: Wytisštěné v Ja. Jozefa Tumlera, král. priv. Kněhotiskár., Leta Paně 1790. [16], 624 [spr. 524] s. (ilustrácia na titulnej strane)

¹⁸ Kováts, Josephus. Poema Qvod Illustrissimo Domino Domino Joannis Nepomuceno Szent-Iványi. Neosolii: Typis Joannis Stephani, 1798. [7] s. (chronogram)

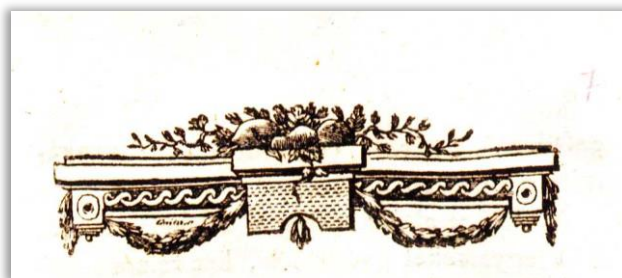
¹⁹ Húroši, Jozef. Epos Festivum Excellentissimo, ac Illustrissimo Domino Domino Josepho E Comitibus Erdödy de Monyoro Kerék. Neosolii: Litteris Joannis Stepháni. Anno ut supra, 1798. [8] s. (chronogram); Húroši, Jozef. Carmen Excellentissimo, ac Illustrissimo Domino Domino Josepho E Comitibus Erdödy de Monyoro Kerék. Neosolii: Literis Joannis Stephani, 1800. [8] s.(chronogram)

²⁰ Plachý, Ondrej. Perennis Laetitiae Memoriaeque Gratia Occasione Inaugurationis, In Supremi Cometis Incltyti Comitatis Thuroczienis Dignitatem, Excellentissimi, Ac Illustrissimi Domini Domini Petri Tertii, Comititis De Reva, Arcium, Et Dominorum Szklabinya, Et Blattnicza Haereditarii. Neosolii: Typis Joannis Stephani, 1797. (vlys)

²¹ Stevonka, Adam. Pamětné Kázánj ku Poslednj Poctiwosti Oswjceného Pána, Jozefa Grófa Teleky z Sýku. W Banské Bystricy: wytisštěné v Jana Sstefányho, 1799. 22 s. (vlys)

²² Húroši, Jozef. Carmen Excellentissimo, ac Illustrissimo Domino Domino Josepho E Comitibus Erdödy de Monyoro Kerék. Neosolii: Literis Joannis Stephani, 1800. [8] s. (vlys)

Napoleonovi Bonapartemu,²³ stoličnému hodnostárovi Štefanovi Ilešházi, ²⁴ či sudcovi Samuelovi Benickému.²⁵

Obrázok 2 Typický Gritnerov vlys

Pri Štefánim je bezpodmienečne nutné spomenúť jedno dielo s viacerými typografickými prvkami, a to vlastivednú prácu o Štítniku *Memorabilia Provinciae Csetnek*,²⁶ v ktorom nachádzame niekoľko typov grafických prvkov ako sú atraktívna celostránková ilustrácia frontispice, ilustrácie v texte, mapy a ilustrované prílohy. Ako autorom textu, tak aj autorom ilustrácií je Ladislav Bartolomeides²⁷ vlastivedný bádateľ, polyhistor a evanjelický kňaz. Vlastnou tvorbou reagoval na potreby praxe, na aktuálne spoločenské a vedecké problémy doby, priekopník nových metód bádania, založených na skúmaní príčinnosti a vzájomných súvislostí javov, spolutvorca niektorých vedeckých disciplín. Ilustroval vlastné práce ako kresliar a medirytca, do učebnice prírodopisu nakreslil 116 ilustrácií (figurálne kresby ľudí, zvierat, rastlín), do učebnice zemepisu šesť máp, v preklade Flavia vyšla jeho najlepšia a v diele o Gemeri jeho najväčšia mapa a do štítnických pamätihodností vyryl šesť pečatí a erbov. V

²³ Török, Jozef. *Bonaparte Heroicvs Galliae Civis Et Italici Exercitvs Dvx. Neosolii: Typis Joannis Stephani, 1797. 8 s. (vineta)*

²⁴ Húroši, Jozef. *Epos Festivum Illustrissimo Domino Domino Stephano E Comitibus Illésházy de Illésháza. Neosolii: Litteris Joannis Stepháni, 1800. [8] s. (vineta)*

²⁵ Pamětné Pohřebnj Kázanj ku Poslednj náležité poctivosti Welkomožného Pána, Pána Samuele Beniczky. W Bystřicy: Wytisštěné v Jána Sstefáni, 1798. [22] s. (vineta)

²⁶ Bartolomeides, Ladislav. *Memorabilia Provinciae Csetnek. Cum Tabellis Aeri Incisis. Maecenatibus Suis Horumque Conatum Promotoribus Pro Dignitate & Statu Suspiciendis Utpote Illustrissimo Domino Gabrieli L.B. Pronay de Tóth-Prona & Blatnicza I. Comitatus Gömöriensis Supremo Comiti &c. Patrono Munificentissimo nec non Magnifico Ac Spectabili Domino Martino Sturman Augustissimo Romanorum Caesari & Regi Apostolico a Consiliis Dominis gratiosissimis opusculum hocce sacrum esse cupit Autor. Excudebat Neosolii: Johannes Stephani Typographus, Anno 1799. [10], 336 s.: [1] obr., [1] mp., [3] príl.*

²⁷ BLS 1, s. 252-254; Pataky, 1951, s. 74; PRIKRYL, Eubomír Viliam. Slovensko na starých mapách. Martin: Osveta, 1982, s. 111-114; TIBENSKÝ, Ján. Dejiny vedy a techniky na Slovensku. Martin: Osveta, 1979, s. 167, 170, 172; AUGUSTÍNOVÁ, Eva. Knižná grafika a ilustrátori v územne slovacikálnych tlačiarňach 17. – 19. storočia. Žilina: Fakulta humanitných vied Žilinskej univerzity v Žiline, 2023, s. 57.

medirytine zanechal i autoportrét. Vo vlastivednom diele o gemerskom Štítniku je zachovaný jeho frontispice.

Obrázok 3 Frontispice Ladislava Bartolomeidesa

Záver

Prezentované zistenia sú parciálnym výstupom výskumu knižnej grafiky v dielach tlačiarov pôsobiacich na území Slovenska. Výskumom sa otvára priestor interdisciplinárnych presahov nielen pre historikov knižnej kultúry, ale najmä pre kunsthistorikov a znalcov výtvarného umenia. Otvárajú sa ďalšie témy akými sú estetická hodnota a vizuálna atraktivita knihy, praktický význam ilustrácií, čitateľská kultúra a ilustrácia, dejiny knižného marketingu, reklamná úloha ilustrácií..., pre ktoré môžu byť predložené informácie primárnym podkladom.

Zoznam použitých zdrojov

AUGUSTÍNOVÁ, Eva. Knižná grafika a ilustrátori v územne slovacikálnych tlačiach 17. – 19. storočia. Žilina: Fakulta humanitných vied Žilinskej univerzity v Žiline, 2023.

Biografické heslo: Gritner. Dostupné na: <https://encyklopedieknihy.cz/index.php/Gritner>

Biografický lexikón Slovenska I. Martin: Slovenská národná knižnica, 2002.

BREZA, Vojtech. Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996. Martin: Matica slovenská, 1997.

KLIMEKOVÁ, Agáta. Dejiny kníhtlačiarsťva na Slovensku v 18. storočí. In: KLIMEKOVÁ, Agáta, AUGUSTÍNOVÁ, Eva a Janka ONDROUŠKOVÁ. Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008.

NAGLER, Georg Kaspar. Die Monogrammisten. Niewkoop: De Graaf Publishers, 1991.

PATAKY, Dénes. A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig. Budapest: Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1951.

PRIKRYL, Ľubomír Viliam. Slovensko na starých mapách. Martin: Osveta, 1982.

REPČÁK, Jozef. Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku. Bratislava: Tlač, 1948.

THIEME, Ullrich a Felix BECKER. Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Bd. 15. Leipzig: Wilhelm Engelmann, 1922.

TIBENSKÝ, Ján. Dejiny vedy a techniky na Slovensku. Martin: Osveta, 1979.

VALACH, Július. Staré tlačiarne a tlačiarri na Slovensku. Martin: Matica slovenská, 1987.

VOIT, Petr. Encyklopedie knihy. Heslo: Viněta. Dostupné z: <https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Vin%C4%9Bta>